
Z korespondencji Konopnickiej i Orzeszkowej ze Świętochowskim

Pamiętnik Literacki : czasopismo kwartalne poświęcone historii i krytyce literatury polskiej 58/4, 539-543

1967

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Z KORESPONDENCJI KONOPNICKIEJ I ORZESZKOWEJ ZE ŚWIĘTOCHOWSKIM

Opracował

WŁADYŚŁAW SŁODKOWSKI

Zamieszczone tutaj dwa listy, jeden Marii Konopnickiej, drugi zaś Elizy Orzeszkowej, pochodzą z nie znanej dotychczas korespondencji tych pisarek z Aleksandrem Świętochowskim. Oba listy ogłasza się za łaskawym zezwoleniem ich właścicielki, pani Marii Świętochowskiej-Grosmanowej, drugiej żony wybitnego publicysty i pisarza.

Na ogół wzajemnie przyjazne stosunki Konopnickiej i Orzeszkowej ze Świętochowskim są znane, a kontakty w sprawach literackich oraz narodowo-społecznych pomiędzy nimi nie należały do rzadkości. Korespondencja ta — jak można sądzić — jest nowym przyczynkiem, objaśniającym dwa interesujące fakty o charakterze literackim. List Marii Konopnickiej wiąże się ściśle z konkursem poetyckim „Prawdy”, natomiast list Elizy Orzeszkowej dotyczy projektu wydania książki pt. *Z jednego strumienia*.

1

W roku 1899 redakcja „Prawdy”, którą kierował Aleksander Świętochowski, ogłosiła konkurs na utwór poetycki¹. W skład jury poza Świętochowskim weszli: A. G. Bem, S. Krzemiński, I. Matuszewski, L. Méyet, W. Sieroszewski i S. Żeromski². Nadesłane i ocenione prace podzielono na trzy grupy. Do pierwszej z nich włączono utwory najslabsze, druga obejmowała „utwory, które posiadają tę miarę [poetycką], ale za małą, ażeby ona mogła podnieść je ponad poziom powszedniości”³, w trzeciej znalazły się utwory najlepsze: nagrodzone i wyróżnione. Pierwszą nagrodę otrzymał Jan Waręż za poemat *Przez głębinę*, poza tym 13 prac odznaczono⁴. W następnym, po ogłoszeniu werdyktu jury, numerze pisma redakcja wyjaśniła, że pod pseudonimem Jana Waręża kryje się znana i wybitna poetka Maria Konopnicka⁵. Nawiasem warto tutaj dodać, iż początkowo nie miała ona zbytnej ochoty na wzięcie udziału w tym konkursie.

¹ Ogłoszenie konkursu i składu jury: „Prawda” 1899, nr 3, s. 36.

² O udziale Żeromskiego w pracach jury konkursu zob.: *Z korespondencji Żeromskiego ze Świętochowskim*. Opracował W. Słodkowski. „Pamiętnik Literacki” 1965, z. 1.

³ *Sprawozdanie z konkursu poetyckiego*. „Prawda” 1900, nr 2, s. 18.

⁴ *Ibidem*, s. 19.

⁵ „Prawda” 1900, nr 3, s. 35.

Właśnie w związku z nim pisała z Wiednia do córki Zofii: „Mogę spróbować, lecz nie mam nadziei. Weszły teraz w modę rzeczy poetyckie, w których nie ma poezji. Ani myśli, ani czucia, tylko chorobliwe majaczenia, i to się nazywa »nagą duszą«. Dla mnie jest to histeria poetycka — nic więcej”⁶.

Po namyśle jednak posłała najnowszy swój utwór, choć nie uważała go jeszcze za w pełni skończony.

Konopnicka w chwili ogłoszenia wyników konkursu przebywała w Monachium. Tam też zastał ją list od redakcji „Prawdy”, czy też od samego Świętochowskiego, informujący o otrzymaniu przez nią pierwszej nagrody. Wraz z listem zwrócono poetce rękopis poematu. Listu tego mimo usilnych poszukiwań nie udało się odnaleźć, nie ma go i w zbiorze korespondencji Konopnickiej⁷. Na pismo redakcji „Prawdy” Konopnicka wkrótce odpowiedziała (papier listowy gładki o formacie 22,3×14,3 cm złożony w dwie kartki, z których jedna obustronnie zapisana ciemnym atramentem):

Szanowny Panie!

Rękopis odebrałam i dziękuję bardzo za pochlebne ocenienie go. Co się tyczy ogłaszania go drukiem, to w tej chwili nie mogę się na to decydować, ponieważ jest to tylko część poematu nie wykończonego, która ogłoszona oddzielnie, mogłaby być nie zrozumiana, jako rzecz zupełnie fantastyczna.

Mam wszelkie nadzieje, iż wykończę go, o ile — przy nawale różnych prac podjętych — czas mi na to pozwoli, a wtedy oddam całość do druku.

Raz jeszcze dziękuję Szanownemu Panu za zaszczytną dla mnie ocenę mej pracy. Załączam wyrazy głębokiego poważania.

Marya Konopnicka

Monachium, dn. 15 stycznia 1900

Georgenstr. 14

Trudno dzisiaj orzec, w jakim stosunku pozostawała owa „część poematu nie wykończonego” do ogłoszonej później drukiem jego całości, gdyż nieznaną jest ten pierwotny, przesłany na konkurs, rękopis utworu *Przez głębinę*. Wiadomo tylko, że Konopnicka, pod pseudonimem Piotra Surmy, wydrukowała swój poemat po raz pierwszy, ale pod innym tytułem, w r. 1902⁸, a w 1907 ukazał się on oddzielnie w formie książkowej⁹. Porównanie obydwóch tych tekstów nie wykazuje, mimo pewnych zmian, ani większych różnic w treści, ani w objętości¹⁰.

⁶ List z 20 III 1899. Archiwum Konopnickiej. Bibl. Uniwersytetu Warszawskiego. — List ten cytuje też M. Szypowska (*Konopnicka jakiej nie znamy* Wyd. 2. Warszawa 1965, s. 428).

⁷ Autor tej noty uprzejmie dziękuje dyrektorowi Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego, panu drowi Janowi Baculewskiemu, za umożliwienie wglądu w korespondencję Konopnickiej i pomoc w poszukiwaniach tego listu.

⁸ P. Surma [M. Konopnicka], *Pod Horodtem*. „Tydzień” (Dod. „Kurieria Lwowskiego”) 1902, nr 3, s. 33—35; nr 4, s. 53—54.

⁹ M. Konopnicka (Jan Waręż), *Przez głębinę*. Lwów 1907.

¹⁰ Zob. M. Konopnicka, *Poezje*. Wydanie zupełne, krytyczne. Opracował J. Czubek. T. 8. Warszawa [1916], s. 305—310.

Konopnicka była jednak szczerze wzruszona wyróżnieniem swego utworu, o czym świadczy jej nieco wcześniejszy, obszerny list z Monachium do córki Zofii, w którym dała wyraz uczuciom radości, rozdzielając równocześnie honorarium między swoje dzieci. Najciekawszy fragment owego listu odkrywa jeszcze jedno źródło głębokiej satysfakcji z otrzymanej nagrody: „ale najbardziej, najżywiej i najgłębiej mnie cieszy to, że te szelmy modernisty w łeb wzięły. Bo jeśli ten wiersz — nie mówię: mój wiersz, ale ten wiersz — wziął nagrodę, to znak, że ludzkie serca wzrusza u nas taka idea, w której nie ma ani cegły na świątynię dla nowych bożków obojętności narodowej, społecznej i ideałowej w poezji. Więc to jest triumf, i to jest dla mnie ogromna radość”¹¹. Okazuje się, że fakt otrzymania pierwszej nagrody na konkursie poetyckim w dobie przewagi poetyki modernistycznej uznała Konopnicka za wielkie zwycięstwo swej poezji.

Ale był i inny, równie ważny powód do radości, gdyż wyróżniono oto utwór odnoszący się w swej treści do problematyki narodowowyzwoleńczej, omawiający niełatwy politycznie a bolesny dla społeczeństwa temat. Warto go chociaż krótko przypomnieć. Poemat *Przez głębinę* osnuty jest na autentycznym wydarzeniu, tj. na uroczystym obchodzie 448 rocznicy unii horodelskiej (2 października 1413). Manifestacja ta, do której myśl podobno podał poeta Apollo Korzeniowski, znany inicjator obchodów patriotycznych, odbyła się na przedpolach Horodla (wstępu do miasta broniły wojska rosyjskie) 10 października 1861. Poemat łączy bardzo ściśle treści walki narodowowyzwoleńczej z akcentami tragedii unitów, prześladowanych na ziemiach nadbużańskich. Cały utwór przeniknięty jest duchem głębokiego patriotyzmu poetki, jej wiary w lud i w przyszłość narodu.

2

List Orzeszkowej do Świętochowskiego zawiera prośbę o współudział wybitnego pisarza w publikacji zbiorowej poświęconej tematyce żydowskiej. Z myślą o takiej książce nosiła się Orzeszkowa już od dawna. Rok wcześniej pisała do Stanisława Posnera:

„Przed dziesięciu może laty podawałam paru wydawcom warszawsk[im] projekt wydania w jednym tomie zbioru nowel polskich, przedstawiających Żydów i ich życie. Jest ich sporo i są pomiędzy nimi bardzo piękne. Zacytuję w tej chwili z pamięci następujące:

Świętochowskiego *Chawa Rubin*,

Konopnickiej *Mendel Gdański*,

Klemensa Junoszy *Łaciarz*,

Gomulickiego (tytułu nie pamiętam, ale śliczna [...])”¹².

Posner, współredaktor, wraz z L. Krzywickim i S. Stempowskim, postępowego tygodnika literacko-naukowo-społecznego „Ogniwo”, w porozumieniu z grupą osób popierających tę inicjatywę, zakrzętnął się żywo wokół sprawy wydania tego zbioru nowel. Orzeszkową uproszono o zredagowanie całego tomu, a Posner stał się jej najczynniejszym pomocnikiem w pracy nad doprowadzeniem do końca owego wydawnictwa¹³. W związku z kompletowaniem utworów do zamierzonej

¹¹ List z 10 I 1900. Archiwum Konopnickiej. Bibl. Uniwersytetu Warszawskiego.

¹² E. Orzeszkowa, *Listy zebrane*. Pod redakcją J. Baculewskiego. Do druku przygotował i komentarzem opatrzył E. Jankowski. T. 1. Wrocław 1954, s. 247. — Orzeszkowej chodziło o nowelę W. Gomulickiego *Chałata*.

¹³ O sprawach wydawniczych *Z jednego strumienia* zob. jw., s. 240—279. 378—388.

publikacji przeprowadzane były rozmowy z poszczególnymi autorami. Między innymi ze Świętochowskim rozmawiał już Méyet i uzyskał jego zgodę¹⁴.

Ze względów formalnych jak i kurtuazyjnych należało jednak otrzymać zezwolenie pisarza na piśmie. Dlatego też Orzeszkowa wystąpiła do Aleksandra Świętochowskiego z tym oto listem (jedna kartka zapisana obustronnie; papier nieregularnie ząbkowany, o formacie 20,2×16 cm, posiada duży znak wodny trudny do określenia; w lewym górnym rogu kartki odręczny rysunek amfory, wykonany chyba przez samą Orzeszkową):

Grodno, 3 III 1904

Najszanowniejszy Panie,

W imieniu swoim i pewnego kółka wydawniczego zwracam się do Pana z prośbą najserdeczniejszą o łaskawe zezwolenie na przedruk noweli Pana o niegasnącej nigdy piękności pt. *Chawa Rubin*¹⁵, w książce, która ma wyjść pt. *Z jednego strumienia*. Książka zawierać ma nowel szesnaście wyłącznie z życia ludu żydowskiego zaczerpniętych; składają się na nią nazwiska: Konopnickiej, Szymańskiego, Gomulickiego, Junoszy, Brodowskiego, Zdziechowskiego, Daniłowskiego, Doleckiej, Orzeszkowej. Wszak nie odmówi nam Pan radości umieszczenia na czele tego szeregu imion wielkiego imienia Pana? Prosimy i ufamy. Sprawę tę, nie tylko literacką, ale po trochę i społeczną, gorąco polecamy wielkiemu sercu Pana.

Co do mnie, cieszę się niewymownie ze sposobności przypomnienia się pamięci Pana i przesłania szczyrych słów mego szacunku najgłębszego.

El. Orzeszkowa

Na propozycję Orzeszkowej Świętochowski wyraził natychmiastowo zgodę. Dokładnej treści jego odpowiedzi nie udało się niestety ustalić, gdyż list pisarza gdzieś (zapewne w redakcji „Ogniwa”) zaginął¹⁶. Wiadomo jednak, że Orzeszkowa przesłała ten list do redakcji „Ogniwa”. Świadczy o tym jej korespondencja z Posnerem. 10 marca 1904 pisze m. in.: „Posyłam list Świętochowskiego”¹⁷, a w trzy dni później zapytuje: „czy doszedł list mój [...] i ten, z którym przesyłałam zgodzenie się Świętochowskiego na przedruk *Chawy Rubin*”¹⁸.

Książka pt. *Z jednego strumienia* została wydana w grudniu 1904¹⁹. W skład jej

¹⁴ Zob. jw., s. 260.

¹⁵ A. Świętochowski, *Chawa Rubin*. „Nowiny” 1879, nry 11—16. Przedruk w zbiorze: W. Okoński [A. Świętochowski], *O życie*. Warszawa 1879.

¹⁶ Nie ma go w Archiwum Orzeszkowej (Instytut Badań Literackich PAN). Autor tej noty uprzejmie dziękuje panu doc. drowi Edmundowi Jankowskiemu za pomoc w poszukiwaniach tego listu.

¹⁷ Orzeszkowa, *op. cit.*, s. 263.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Z jednego strumienia*. Szesnaście nowel przez dziesięciu autorów z *Przedmową* E. Orzeszkowej. Warszawa 1905.

A oto wykaz wszystkich utworów, które weszły w skład tej książki: E. Orzeszkowa, *Przedmowa*. — Cz. 1: A. Świętochowski, *Chawa Ru-*

weszła oczywiście wspomniana nowela Świętochowskiego obok nowel Konopnickiej, Orzeszkowej i innych.

Ukazanie się tego tomu dało Orzeszkowej wiele satysfakcji. Z głębokim wzruszeniem przyjęła też dar edytorów, ozdobny egzemplarz *Z jednego strumienia*. Składając podziękowanie na ręce Posnera tak oto pisała autorka *Meira Ezofowicza*: „Piękna książka, od chwili gdy tu przybyła, spoczywa wciąż w najbliższym moim pobliżu, aby oczy moje, smutne od niewymownych smutków świata, jak najczęściej na nią i na przepiękny jej napis spoglądając, z nową mocą zapału i wytrwania podnosiły się znad nich — ku górze²⁰.

bin; F. Brodowski, *Dziecię Symchy*; K. Zdziechowski, *Perła*. — Cz. 2: G. Daniłowski, *Nad urwiskiem*; K. Junosza: *Łaciarz, Cud na kirkucie*; E. Orzeszkowa, *Daj kwiatek*; W. Dalecka, *Nowy Abraham*. — Cz. 3: M. Konopnicka, *Mendel Gdański*; A. Szymański, *Srul z Lubartowa*; W. Gomułicki, *Chałat*; E. Orzeszkowa, *Gedali*; F. Brodowski, *Strącone liście*; E. Orzeszkowa, *Silny Samson*; M. Konopnicka, *Jakton*. — Zakończenie: E. Orzeszkowa, *Ogniwa*.

Pierwszym wznowieniem tej książki jest wydanie: *Z jednego strumienia. Nowele*. Pod redakcją i z *Przedmową* E. Orzeszkowej. Słowo wstępne i przypisy G. Pauszer-Klonowskiej. Warszawa 1960.

²⁰ Orzeszkowa, *Listy zebrane*, t. 1, s. 273—274